

УДК 252.6:281.96

Ю. І. Мельничук,

старший викладач

(Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка С. Дем'янчука, м. Рівне)

melnichukJ@ukr.net

ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПРОПОВІДІ В УКРАЇНСЬКОМУ ПРАВОСЛАВ'І

Модифікація сучасної православної проповіді в Україні проаналізована на теоретичному (виявляється у тематичній варіативності) та функціональному (стосується способів поширення) рівнях. З огляду на те, що сучасна людина прагне не лише до сприйняття інформації, але й її усвідомлення, окреслено необхідність використання не лише гомілетичних традицій богослов'я, але й філософських, релігійнознавчих та інших учень, що уможливлуватимуть пояснення догматів православ'я в руслі сучасних тенденцій розвитку суспільства.

Процеси глобалізації, а також поповнення віросповідного середовища України новими реаліями актуалізують питання використання проповідницького слова для поширення віровчення, а також протистояння тим процесам, які загрожують безпеці існування конфесійного християнського середовища. **Метою даної статті** є з'ясування тенденцій та перспектив розвитку проповіді у сучасному соціокультурному середовищі України.

Модифікацію сучасної православної проповіді в Україні варто аналізувати на теоретичному та функціональному зрізах. Теоретичний аспект розвитку досліджуваного феномена охоплює його соціальний, герменевтичний рівні, а також вкраплення вільнодумних ідей.

У ракурсі розгляду соціальних особливостей розвитку православної проповіді в Україні варто наголосити на тому, що церква тісно пов'язана із державою, з одного боку, а з іншого, є самостійною, тому можемо говорити про історичну зумовленість нинішньої невлаштованості, що призводить до домінування суб'єктивного (характер політичних, економічних та інших особливостей розвитку держави) чинника у витлумаченні канонів й застосуванні обрядів православної церкви. Цей фактор відчутний у формуванні комплексу проблем православ'я та зумовлений специфікою історико-політичного розвитку країни. Крім того, вагомим фактором, дотичним до проблеми дослідження є питання канонічного обґрунтування процесу отримання певними православними церквами автокефального чи автономного статусу. Це питання упродовж останніх століть особливо актуальне для України, оскільки на її території діють православні церкви (йдеться про УПЦ (МП), УПЦ (КП), УАПЦ), спричинення і посилення надалі конфлікту між якими значною мірою детерміноване саме вищезначеним чинником. Ці церкви різняться між собою, передусім, з огляду на об'єктивний процес (під впливом етнічних особливостей українського етносу) позбавлення в Україні прийшлим східним християнством типово візантійських ознак і консервації у Московській церкві ортодоксальності й цезаропапізму Константинопольської Церкви. Як зазначає А. Колодний, упродовж семи століть (XI-XVII ст.) свого фактично самостійного розвитку, коли часто зв'язок із митрополією було зведено лише до висвячення поданої кандидатури митрополита, православ'я України-Руси сформувалося як специфічний культурно-релігійний феномен із власними специфічними ознаками, серед яких відзначимо соборноправність, демократизм, евангелізм, національність, побутовість, відкритість до інших релігійних систем тощо. Зворотні процеси – повернення до консервативних традицій або, як підкреслюють провідні українські дослідники, оросіянення – активно розпочалися у 1686 р., коли Київська митрополія перейшла до юрисдикції Московського патріархату. Українське православ'я поступово позбулося (не без політичного та релігійного тиску) своїх українських особливостей і, зрештою, стало (на жаль, є й досі) засобом колонізації українського народу [1: 82]. Не можемо не погодитися з думкою професора А. Колодного про те, що стан розвитку православ'я в Україні варто вивчати в історичних та геополітичних вимірах відносин "Україна – Росія", а не з'ясовувати його за наявністю певного суб'єктивного чинника. У цьому ракурсі варто розглядати і сучасні кризові процеси у православ'ї України, а саме те, що канонічний корпус православ'я й донині залишається невпорядкованим. Відтак, одну й ту ж тезу за допомогою одних канонів відстоюють як єдино правильну, а шляхом використання інших – заперечують. Останнє мотивує формування політики подвійних стандартів, що чітко виявляється у ставленні Московської патріархії до православних церков в Україні [2]. Зазначимо, що невирішеність питання уніфікації канонів у православ'ї часто призводить до внесення змін окремими помісними церквами з огляду на власні можливості дотримання канонів в сучасному секуляризованому суспільстві.

У традиційному для українського народу православ'ї здавна можна чітко простежити дві тенденції – проукраїнську та проросійську. На відміну від національно орієнтованих вітчизняних і закордонних православних церковних структур Українська православна церква тривалий час була провідником політики, яку розробляли в Москві та яку підтримувала Російська православна церква. Ідея об'єднання українських православних церков виникла разом із появою незалежної української держави. Попри те,

що на Всеукраїнському православному соборі 1992 року було створено єдину Українську православну церкву, реальні наслідки собору були цілком відмінними від очікуваних: унаслідок об'єднання Української православної й Української автокефальної церков в одну до двох наявних паралельних православних структур було додано третю – УПЦ (КП), що внесло в міжправославні відносини ще більшу напруженість, адже новостворена церква, маючи підтримку на державному рівні, відразу почала претендувати на роль всеукраїнської релігійної інституції та доводити, що лише вона найповніше виражає національні прагнення українського народу, що тільки її прихильники є справжніми патріотами України. Керівництво цієї церкви брало активну участь в офіційних державних заходах, виступах у засобах масової інформації. У той же час місцева влада східних, південно-східних і південних областей України сприяла зміцненню позицій Української православної церкви, підпорядкованої Московському патріархату та не допускала поширення в цих регіонах національно орієнтованого українського православ'я – УПЦ (КП) та УАПЦ. У результаті таких дій владних структур, як зазначає О. Шуба, виникла парадоксальна ситуація, за якої одна й та ж церква в окремих регіонах існувала як домінуюча, панівна, а в інших – як переслідувана, другорядна [3: 199]. На сьогоднішньому етапі міжправославний конфлікт вносить найбільший дисонанс у суспільно-політичне та релігійно-церковне життя України, що можна простежити й у виголошених проповідях, наприклад: "... щоб Церква краще служила спасінню свого народу, ми хочемо, щоб наша церква була автокефальною. Ми зовсім не хочемо ворогувати з Російською Церквою, а хочемо жити як брати" ("Свобідна церква краще служить спасінню свого народу", проповіді патріарха Філарета) [4]. Як вважає О. Шуба, основні суперечності між православними церквами зумовлені такими причинами: підпорядкованістю різним центрам, розходженнями в поглядах на проблему об'єднання церков у єдину помісну православну церкву та тримання нею автокефалії, наявністю ієрархічного протистояння, вживанням різних мов у богослужбовій практиці та різним оцінюванням ролі й місця православ'я в історії України [3: 219]. Однією із найважливіших причин загострення конфліктів у релігійному середовищі України, на думку окремих дослідників, є її політизація. Політизація конфесійних відносин та оцерковлення політики можуть слугувати фактором, що спричиняє й посилює процес реорганізації України, який загрожує її територіальній єдності. Як вважає український учений В. Новік, церква повинна знаходитися "над політикою, але не поза політикою, у неї має бути своя політика стосовно політики, яка не може просто зводитися до простого нейтралітету" [5: 182]. Особливо у глобалізаційний період розвитку світової історії українська православна церква не може уникнути розроблення власної позиції в соціальній політиці. Втім, природа такої політики повинна полягати у концентруванні на інтересах не ієрархів певних церков, а їхньої пастви. Відтак, відкидаючи політизацію релігійного середовища як засіб впливу на результати політичних кампаній, українська держава повинна максимально сприяти участі церков у соціально значущій діяльності: "Сьогодні знову та часто звідусіль, з усіх напрямків суспільного життя у цілому світі, а особливо у нашій Україні, обездоленій маловірством та безбожництвом, звучить традиційне для такого стану: Що робити? У що вірити й кому довіряти?" (проповідь єпископа Іоана перед Новим 2012 роком) [6]; у покращенні суспільної моралі: "Слово Боже говорить, що від серця виходять злі помисли, бивства, перелюби, любовдяння, лжесвідчення, хула" ("Усікновення глави Пророка") [7], налагодженні добродійної діяльності, реалізацію чого відображено в сучасних зразках проповідей усіх православних конфесій в Україні.

Отже, негативним фактором сучасної проповіді є співвіднесення духовно-релігійного життя із надмірним рівнем його політизованості. Втручання політики в церковно-релігійне життя сприяє поглибленню відокремлення українського православ'я. Використання релігійних ідей у такому аспекті передбачає маніпуляцію свідомістю людей [8: 49]. Остання тенденція властива для ситуацій, коли до церкви звертаються прихильники різних політичних сил, як-от: "... я закликаю до порозуміння всі суспільні сили – провладні та опозиційні... Зрозумійте, що Галичина і Донбас ніколи не стануть однаковими, але вони є і мають бути – українськими" [4]. Загалом віруючий звертається до культу за власним бажанням, через неможливість вирішення особистих проблем. Втрата віри у свої сили та у власну спроможність, пов'язана з певними змінами у психології, поглядах і поведінці людини, зумовлює формування потреби усвідомлення гарантів захисту, що базується на "божественному одкровенні", яке повідомляє людині, що вона "загубила" в собі "абсолютну істину". У проповідях відображено релігійні форми задоволення релігійних соціальних потреб людей, які через ті або інші причини не можуть бути реалізованими у світському житті. Такими потребами визнано потребу в сім'ї, у самоствердженні, самовираженні та діяльності особистості. Задоволення цих потреб дає змогу говорити про формування почуття божественної обраності, що є ознакою обмеженості у релігійному просторі. Так, в Українській православній церкві Московського патріархату практикують акцентування у проповіді на вірі людини, позитивних та негативних аспектах духовного та світського життя; у проповідях, виголошених представниками Української православної церкви Київського патріархату, більше наголошують увагу на вибраності українського народу, на становищі держави. Віруючий, відірваний від іншого світу, цінує свою належність до релігійного товариства і тому підпорядковується його традиціям, усіяко підкреслює свою духовну близькість з іншими членами цього товариства, відстоює його ідеї. Основний метод таких маніпуляцій –

протиставлення, адже релігійна спільнота зберігається не лише завдяки ретрансляції позитивних знань, цінностей та форм поведінки, таке протиставлення найчастіше можемо спостерігати у проповідях національно зорієнтованих православних церков, як-от Російської православної церкви. Наприклад йдеться про проповідь "Плекаймо соборність ділами" (патріарх Філарет), "Недільна проповідь про таланти" та ін. Не можна сказати, що таке протиставлення є ворожнечею. Маніпуляція власною ідентичністю – це пропаганда образу іншого як ворожого. Таке явище можна простежити у проповіді Філарета "Соборна церква краще служить спасінню свого народу" [4]: "наскільки українське богослів'я вище від московського... Українського богослів'я немає, воно не розвинене, а є російське богослів'я, яке розвинулось за рахунок українського". Саме на штучному протиставленні можуть виникати деформовані ідентичності зі своїми специфічними знаннями, цінностями та нормами поведінки. Означена ситуація була властива усьому хронологічному проміжку від часів здобуття Україною незалежності.

У тому разі, якщо церква буде вбачати завдання своєї діяльності лише в організації богослужіння та здійсненні таїнства безвідносно до життя соціуму та його проблем, то вона втратить статус важливої суспільної інституції. З огляду на це, предметом соціальної доктрини українського православ'я є відповіді на складні питання, що стосуються життя українців в сучасному суспільстві та розроблення шляхів їхнього подолання. Нинішня Українська православна церква регламентує своїм обов'язком проповідання християнських цінностей та тлумачення проблем, що турбують адептів. У контексті аналізу соціальної доктрини Української православної церкви О. Кібукевич [9] у своєму дослідженні висвітлила зміст Декларації "Церква і світ на початку третього тисячоліття" та встановила особливу вагу питання секуляризації суспільства, якою закінчилося ХХ століття. На думку представників церкви, наявність згаданого явища дає підстави констатувати, що релігія втратила свою роль у політичній, соціальній і культурній сферах. Дослідниця вивчила досекулярний період, коли релігія виконувала подвійну функцію в суспільстві: по-перше, була ідеологією і як така давала сакральну санкцію соціальному устрою, визначала мораль, мотивувала діяльність людини і одухотворяла суспільство; по-друге, розкривала сутність вічних духовних цінностей і тим самим надавала їй існуванню на землі морального сенсу і, в той же час, вказувала на її потойбічне буття в іншому світі. У Декларації наведено Господні слова про природу справедливого суспільного устрою: "Якщо будете боятися Господа, і служити Йому, і слухати голос Його, і не будете чинити опір повелінням Господа, то будете і ви, і цар ваш, який царюватиме над вами... А якщо не будете слухати голоса Господа, і станете чинити опір повелінням Господа, то рука Господа буде проти вас, як була проти батьків ваших" (Цар.12: 13–15) [10]. Християнство мало найбільший вплив на суспільство і світ у ті періоди світової історії, коли духовні цінності були пріоритетними у житті та діяльності людей і суспільства. Завдяки духовним цінностям виникла християнська культура і європейська цивілізація.

Для збереження миру й спокою між православними в умовах сучасних розходжень між УПЦ (КП) та УПЦ (МП) перша пропонує надалі богослужбовою мовою в УПЦ-КП вважати українську [11: 113], але в тих парафіях, де віруючі забажають, богослужіння можна відправляти і церковнослов'янською мовою. На доказ національної ідентичності УПЦ (КП) у XV розділі Декларації "Церква і світ на початку третього тисячоліття" вказано, що своє ставлення до богослужбової мови і проповіді церква обґрунтовує свідченням про дії Святого Духа в день П'ятдесятниці, коли апостоли отримали дар говорити мовами народів, до яких вони йшли проповідувати Євангеліє Христове. Ап. Павло пише: "В Церкві хочу краще п'ять слів сказати розумом моїм, щоб і інших поставити, ніж тисячі слів незнайомою силою" (1 Кор. 14: 19) [10]. Представники православних церков розуміють, що виховання адептів можливе за умови усвідомлення ними тих норм, які їм проповідують. Засобом цього є мова, якою послуговується прихожанин у повсякденній практиці.

Як зазначено у заяві Священного Синоду, "Відповідально стверджуємо, що в Україні немає церковного розколу, а має місце лише поділ за ознакою юрисдикції (підлеглості). Тому всі слова Священного Писання, канонів, Святих Отців та інші думки і твердження, які Православна Церква використовує щодо церковних розколів, до Київського Патріархату за своєю суттю не мають жодного відношення. Вважаючи Київський Патріархат "розколом", керівництво Російської Церкви маніпулює свідомістю віруючих, вводячи їх і все суспільство в оману" [12]. Фактично, представники Священного Синоду визнають, що розмежування зумовлене внутрішньоцерковним непорозумінням щодо підпорядкування української православної церкви.

В сучасних умовах, як зазначав Дамаскин, єдність православ'я є єдиним джерелом сили і надії і для помісних православних церков, і для збереження образу православних народів серед плюралізму європейської спільноти [13: 9]. Ювілейний Помісний Собор Української православної церкви (Київського патріархату), який відбувся у місті Києві 9-10 січня 2001 р., постановив прийняти декларацію "Церкви і світ", що відображає християнський погляд на світ і його проблеми на початку третього тисячоліття (п.2) [14: 10]. У такому контексті патріарх Філарет у своїх доповідях обґрунтовував нагальні проблеми сьогодення, наголошував на боротьбі зовнішнього світу з християнством, а відтак, із церквою. Зокрема, в одній із доповідей він так описав стан сучасної цивілізації: "сьогодні світ гине не

стільки від руйнації навколишнього середовища, локальних війн, виснаження копалин і матеріальних ресурсів, якими користується людство, а більше від нищення духовних цінностей. Як не парадоксально, а саме відмова християн на зламі першого тисячоліття від переваги духовних цінностей над матеріальними привели нашу теперішню цивілізацію до майже повної бездуховності. Протягом другого тисячоліття матеріальні цінності поступово брали гору над духовними християнськими цінностями. А Син Божий прийшов на землю і прийняв людську подобу саме заради того, щоб Царство Боже поставити вище царства земного" (Доповідь на II Всесвітньому форумі українців 21 – 23 серпня 1997 р., м. Київ) [15: 308]. Усе вищезазначене дає змогу констатувати, що в православних церквах соціальна тема не є часто обговорюваною, зокрема й на високому рівні (про що дає підстави стверджувати участь ієрархів у розробленні постанов, концепцій, офіційних документів). Такі питання священнослужителі досить часто порушують в усних проповідях, при цьому акцентують на тому, що втручання політичних сил у церковні справи є згубним з огляду на можливість породження нових поділів та протистоянь, які можуть негативно вплинути на загальноправославну єдність української православної церкви.

Тенденції розвитку сучасного українського суспільства детермінують виникнення секуляризації та націоналізму. Як дає підстави стверджувати аналіз діалогу Української православної церкви з Українською автокефальною православною церквою, співпраця у процесі подолання розколу буде конструктивною та плідною, коли дві сторони будуть приймати аргументи один одного. Керівництво УАПЦ відзначило важливі пріоритети, які уможливають подолання розколу на основі канонічного передання церкви, зокрема, внесло необхідні еклезіологічні уточнення у тлумачення таких понять, як "автокефалія", "національна церква", "націоналізм", навколо яких в Україні сьогодні точиться дискусія. Визначено, що українська православна церква в пошуку своїх етичних і смислотворчих орієнтацій спирається на християнську аксіологічну систему, а проповідницьке слово виступає чинником формування національної ідентичності. Один із творців теорії "інформаційного суспільства" М. Кастельс наводить три форми та джерела досягнення національної ідентичності, які у такому суспільстві, як наше, існують одночасно: та, що набуває легальності; та, що чинить опір, та проектна ідентичність [16: 7-8]. Попри те, що дослідник прямо не говорить про національне самовизначення, його концепція самовизначення, що набуває легальності, надзвичайно близька до національного самовизначення. Використання засобів масової інформації дає змогу узгодити глобальне та національне, оскільки уможливорює вплив на широкі верстви населення.

З огляду на вказані причини варто підкреслити, що українська православна церква сьогодні вважає за необхідне потрактувати проблему подолання наявного церковного поділу з пасторської позиції, уникаючи питань, навколо яких на сьогодні існує широкий спектр спекуляцій. Фактично, усі сторони виявляють готовність обговорювати проблеми розколу, але їм не вистачає дискусійного характеру під час їхнього обговорення щодо зміни статусу Української православної церкви. В ракурсі розгляду реалій духовного життя О. Саган [17] зазначає, що повернення православного світу до часів гармонійного співіснування вже неможливе.

Наступним рівнем аналізу православної проповіді на тематичному зрізі є її сучасний герменевтичний вияв, який базується на раціональному обґрунтуванні етичних норм, спрямованому на подолання суперечностей у сприйнятті загальнолюдських та догматичних цінностей, успадкованих внаслідок реалізації механізму традицій. Саме завдяки останнім відбувається виявлення хибних смислів, зумовлених перекручуванням інформації. Традиція стає умовою об'єктивного розуміння в тому разі, коли у ній немає суперечностей щодо усвідомлення істини. Автентичне тлумачення смислів, використаних священнослужителем в сучасній проповіді, дещо деформоване. Акцентованою постає мовленнєво-комунікативна діяльність, пов'язана не з природною мовою, а з метамовою (глибинною сутністю слова), що впливає на формування зрілості індивідів, їхньої свідомості. Відтак, відбувається звільнення індивідів від догматичних засліплень та зумовлює набуття останніми компетентності у витворенні вихідних норм і цінностей суспільства.

Також варто зазначити, що священнослужителі в сучасних текстах проповідей все більше відображають реальні проблеми українського соціокультурного простору, зокрема все частіше виводять проповідницьке слово за межі храмового дійства. На доказ справедливості цього твердження, можемо навести такі тексти: "Плекаймо соборність ділами!" (присвячено відзначенню Дня Соборності України), а також проповіді, присвячені проблемам сучасного світу. Наявність означених тенденцій дає підстави говорити про трансформацію досліджуваного явища у змістовному плані (розширення порушених питань).

Окрім вищенаведеного, констатуємо, що у проповідях, виголошених представниками різних православних конфесій, репрезентовані пояснення адептам догматів, основ культової діяльності. Якщо раніше такі константи були властиві текстам виголошеним у межах храмового дійства, то на сьогодні виявляємо їх і поза ним. Варто зазначити герменевтичні відмінності догматів культової діяльності. Передані у слові канонічні норми православної конфесії не повністю відповідають тим, що були сформовані у період становлення православ'я. Незважаючи на наявні канонічні застереження щодо втручання світської влади у життя церкви й навпаки, у проповіді простежуємо інші тенденції – зворотні,

особливо якщо йдеться про умови спасіння вірних. У текстах проповідей національно зорієнтованих конфесій православ'я прочитуємо думку про те, що "Господь часто попускає заради нашого блага і спасіння певні випробування у житті" ("Думки про свято Воздвиження Чесного Хреста", УАПЦ [6]), тобто спасіння можливе через випробування, але з волі абсолюта за участі адепта: "Господь спасає нас своєю благодаттю, своєю милістю, але за нашої участі" ("Слово на Благовіщення", УПЦ (КП) [4]. У такому сенсі людське спасіння у свідомості адептів постає не як мета, а як процес самовдосконалення. На противагу описаному вище, у виголошених представниками Української православної церкви Московського патріархату проповідях доведено думку про отримання спасіння шляхом молитви, віри та божественної милості: "Прислухаючись до слів Святого Євангелія, обдумаємо три спасительні чесноти: віру, піст і молитву, подякуємо Господу за всі його милості, яким він сприяє справі нашого спасіння" ("Вірю, Господи! Допоможи моєму невір'ю") [7]. Протистояння в межах православ'я в Україні набуло статусу додаткового чинника гальмування будь-яких спроб канонічного розвитку конфесії, призвело до нехтування в церковній практиці канонами заради вирішення політичних чи економічних проблем. Наслідком таких реалій є переоцінювання історичної й сучасної ролі Української православної церкви і релігійних організацій в житті країни та навернення невірних у православ'я. Останнє зумовило різке збільшення у православних громадах людей, які поверхово знають основи віровчення й обрядову практику. Для таких властивим є відкидання можливості змін в обрядово-культурній сфері церкви, що спричинило перетворення віровчення православ'я на гарант тілесного та духовного здоров'я й індивідуального успіху. Реформаційні ідеї щодо богослужіння, богослужбової практики та обрядовості, запровадження національних мов у богослужінні відображено у проповідях Української православної церкви Київського патріархату: "...відправляємо богослужіння українською мовою. Відчуйте різницю...коли ви приходите в храм і слухаєте псалми, богослужіння зрозумілою мовою, і коли – незрозумілою" ("Свобідна церква краще служить спасінню свого народу") та Української автокефальної православної церкви, яка чітко визнає мовою богослужіння українську, але, попри це, з огляду на літургійну традицію з благословення правлячого архієрея допускає грецьку та церковнослов'янську мови, проте "українського ізводу" [6]. Так, на Сході сформовано принцип, який збережено до сьогодні, згідно з яким богослужіння та виголошення проповіді необхідно зберегти і проводити мовою, зрозумілою народу. Вся культурна діяльність православ'я проникнута символічним значенням, представленим в обрядах, таїнствах, святах та ін. Проповідь залишається важливою складовою богослужіння, пропаганди та пояснення віровчення. Сьогодні проблеми, порушені в текстах української православної проповіді, варто розглядати не як сукупність непов'язаних один з одним викликів, а як певну систему, яку самостійно вирішити жодна із наявних православних церков не спроможна.

Окрім соціальної значущості та змістової наповненості православної проповіді в Україні, основним її елементом, і з початку становлення, і на сьогодні, залишається надання слову сакральних смислів, що зрештою і відрізняє християнську проповідь від ораторської промови. Сакральне реалізується не лише через використання біблійних образів, але й завдяки розкриттю аксіологічних та онтологічних аспектів людського життя в межах української культури та релігійної традиції. Це відбувається шляхом наближення виголошеного до єднання з абсолютом (божественною сутністю), наближення до першоджерела (введення посилань на священні тексти) й опосередкованого ненавантаження інформацією, що потребує додаткового розшифрування (проте священнослужителі відразу вдаються до тлумачення понять, що можуть бути незрозумілими адептові). Наявність вищеперахованих характеристик відчутне у текстах всіх проаналізованих виголошених проповідей.

Одним із рівнів модернізації православної проповіді є поява у її текстах раціонального осмислення догматів віри, виявлення свободи розуму в пошуках істини, тобто вкраплень вільнодумних ідей. Таке явище у наш час стає більш частотним у результаті переоцінювання традиційних релігійних уявлень щодо попиту не тільки на наукові знання, а й на моральне оцінювання цих знань, особливо діяльності людини в суспільній сфері. В ситуації сьогоднішньої Українська православна церква виступає критиком матеріально-технічної бази сучасної цивілізації. У ході вирішення глобальних проблем сучасності, як-от обговорення майбутнього людської цивілізації, очевидним стає проникнення науки в релігію. Сучасні проповідники обстоюють можливість взаємодоповнення релігії та науки з огляду на те, що кожному явищу властиві сутність та значення, їхня наукова інтерпретація ґрунтується на принципі причинності, а релігійна – на переконанні. У проповідях Української православної церкви Московського патріархату відчутний вплив філософських ідей, зокрема у проповіді "Про що говорить нам осінь?" вчувається відлуння ідей Г. Сковороди про "сродну працю" та "щастя": "літо – пора життєвого розквіту, коли людина в'є своє сімейне гніздо, коли вона вся без залишку віддається обраній нею улюбленій роботі", "щаслива та людина, яка збере з дерева свого саду та зі свого городу багато повноцінних добрих плодів... не дарма були її труди у догляді за садом" [7]. Висловлені ідеї є уніфікованим знанням про те, що кожна людина має своє призначення у житті і повинна з відповідальністю та любов'ю ставитись до праці, що принесе результат та дасть можливість людині відчутти себе щасливою. Втім, у проповіді патріарха Філарета

подано іншу думку, богословську: "життя на краще відбувається завдяки внутрішньому духовному життю людини, тобто завдяки вірі і життю за вірою" [4].

Атеїстичне вчення є предметом критики різних конфесій. Так, наприклад, у проповідях представників Української автокефальної православної церкви вказано, що: "несамовито культивували атеїзм; а у центр буття, замість Божественного начала, поставили ідею антропоцентризму... на тому про атеїстичному напрямку, запропонованому безбожниками, людство не могло очікувати добра, добробуту і благополуччя" [4], а також визначено, що причиною страждань людини у період популяризації атеїстичного вчення було саме невір'я. На відміну від вищенаведеного у проповідях представників Української православної церкви Київського патріархату зазначено, що у церковному житті атеїстичного періоду навпаки відбувалося піднесення: "І у ХХ столітті, за часів державного атеїзму і всяких переслідувань і гонінь, церква була сильною" [4]. Уявлення про матеріалістичні та ідеалістичні ідеї присутні у проповідях патріарха Філарета: "Людський розум іде у своїх запитаннях ще далі: Бог, Який є духом, може з'єднатись з матерією. Для людського розуму все це незбагненне" [4]. Проте патріарх більше схиляється до думки, що людина не здатна усвідомити, чи можуть духовні сутності матеріалізуватись, оскільки це прерогатива лише віри. Наявні у сучасних зразках проповідей антропологічних уявлень, що постають в результаті переоцінки традиційних, відтіняються світським гуманізмом, тобто захистом гідності людської особистості, її права на духовну свободу, розвиток творчих здібностей.

В умовах прогресуючої секуляризації вкраплення вільнодумства у проповідь – це закономірне явище, що пов'язане з розвитком суспільства, культури, потребами людини у розкритті таємниць навколишнього середовища та яке потрактовується як інструмент осучаснення. На цей виклик церква у своїй проповідницькій діяльності намагається відповідати, наприклад, так пояснюючи природу: "Бог створив закони природи, як і саму природу. Він має силу ці закони перемагати" [4].

Інший зріз трансформації української православної проповіді – це її функціональне перетворення, що стосується способів передавання інформації та модифікацій функції виголошеного тексту. Одним із потужних на сучасному етапі модусів розповсюдження слова є вихід друком газет і журналів. Проте впродовж останніх років спостережено тенденцію до застосування нових способів поширення інформації – залучення ресурсів засобів масової інформації. Йдеться, зокрема, про телеканал "Глас", православні церковні газети "Наша віра", "Православне Полісся", "Світло православ'я" та ін., офіційний сайт Української православної церкви, Інтернет-портал "Православ'я в Україні" та ін. Наприклад, соціальне служіння представників Донецької єпархії охоплює такі напрями: відкриття будинку милосердя для престарілих та онкологічно хворих людей; започаткування реабілітаційних центрів для дітей-інвалідів; організація благодійного фонду "Райдуга" та ін.; така діяльність раніше не була властивою для православної церкви. Окрім цього, доказом виходу із догматизму є активна робота у катехізично-виховному напрямі, сутність якої полягає у співпраці з різними громадськими організаціями (наприклад, Національна скаутська організація України "Пласт"); молоддю (як-от православний з'їзд "НІКА", що варто визнати об'єднуючою ланкою між молоддю та представниками духовенства; з'їзд організовано представниками Рівненської єпархії Української православної церкви) та ін. Хоча названі шляхи поширення православного проповідницького слова мають свою аудиторію, проте їхня єдність відображає надмету – духовне об'єднання людей. У доповіді митрополита Володимира на Архієрейському Соборі Руської Православної Церкви (Москва, червень 2008 року) відзначено, що Українська православна церква на нинішньому етапі розвитку демонструє незмінно високу динаміку зростання, постійно розвиваючись і кількісно, і якісно. Церква активно представлена у віртуальному просторі, де функціонують різні Інтернет-видання, зокрема й повноцінні релігійно-інформаційні портали. Підтвердженням цієї думки слугує така цитата: "Єпархіальні установи шукають нові, відповідні часові форми сповіщення Євангелії світові. Рекомендується парафіянам мати власні веб-сторінки та електронні адреси" [17]. Крім того, шляхом активізації зв'язків церкви з різними світськими інформаційними ресурсами відбувається розширення доступу до світської аудиторії, що відповідно, детермінує збільшення засобів поширення проповіді – це стосується і друкованих засобів масової інформації, і теле- та радіопрограм, Інтернет – порталів. Проте у річному звіті (за 2011 р.) [7] про діяльність Української православної церкви зазначено, що, попри збільшення кількості електронних ресурсів, актуальною залишається проблема недостатньої кількості їхніх користувачів, що зумовлює потребу певних доопрацювань в означеній сфері.

В сучасних умовах трансформації православ'я метою проголошення проповідницького слова є відповідь на питання і виклики сучасності, звернення до людини із врахуванням її духовних потреб. У контексті проповідницької діяльності особа священнослужителя повинна відповідати таким вимогам: "при здійсненні служіння поза храмом священники діють компетентно, наполегливо, систематично і коректно, вивчаючи різні суспільні середовища, долаючи атеїстичні та ліберальні стереотипи, шукаючи в межах чинного законодавства та сформованих суспільних відносин можливостей для воцерковнення народу для проповіді Євангелії й навернення людей до Христової Церкви [17]. Тобто в сучасній ситуації священнослужитель має бути компетентним у різних сферах життя адептів та використовуючи вербальні

засоби та шляхом оперування вербальними засобами і елементами аргументації здійснювати проповідницьку діяльність та без догматизму навертати до віри у бога.

Для з'ясування легітимного статусу проповідницького слова в сучасних православних конфесіях вдаємось до аналізу статутів останніх. Так, у Статуті про управління Українською православною церквою Київського патріархату [11: 19] наведено твердження, згідно з якими на священнослужителя покладено обов'язок бути відповідальним за проведення богослужінь та виголошення церковних промов, а також релігійно-морального виховання віруючих. Свої обов'язки він повинен сумлінно виконувати відповідно до церковних канонів. У статуті Української православної церкви Московського патріархату вміщено твердження, що "настоятель відповідає за правильне, згідне з Церковним Уставом, звершення богослужінь, за церковну проповідь, релігійно-моральний стан та відповідне виховання парафіян. Він повинен добросовісно виконувати всі богослужбові, пастирські та адміністративні обов'язки, визначені його посадою, згідно з церковними канонами та положеннями Статуту про управління Української Православної Церкви" [11: 19]. Можемо зробити висновок, що у статуті УПЦ (КП) визначено, що священнослужитель є відповідальним за змістове наповнення проповідницького слова, яке не має суперечити встановленим канонам. Що ж до статуту УПЦ (МП), то у ньому лише представлено думку про обов'язок звершувати церковну проповідь, тобто реалізацію її як одного з елементів церковного богослужіння. У стратегії розвитку Харківсько-Полтавської єпархії Української автокефальної православної церкви подано твердження про сутність евангелізації, у якому підкреслено що фундаментом духовного оздоровлення сучасного українського суспільства виступає "Слово Боже": "священник зобов'язаний виголошувати проповідь, посилається, насамперед, на Слово Боже, пояснювати його місткість і спасительну роль, вчити шукати в Біблії відповіді на актуальні проблеми повсякденного життя". "Обов'язкова проповідь Слова Божого, душпастирська опіка вірних, релігійно-моральне навчання і виховання вірних...", [6] – так зазначено у статуті Української православної церкви. Відтак, можемо стверджувати, що сучасна православна проповідь на Україні має тяжіння до позалітургійного вияву та обдуманого (підготовленого) наповненості її змісту.

В умовах сьогодення Українська православна церква змушена балансувати між дотриманням традицій та модернізацією (хоча остання зумовлена потребою часу) способів практичної діяльності щодо всього комплексу суспільно актуальних проблем – самовизначення людини, антирелігійних тенденцій, розколу між православними християнами України та ін. Усе перераховане лише увиразнює роль релігії у суспільстві та спричиняє до збільшення кількості віруючих осіб.

Підсумовуючи вищенаведене, можемо виокремити такі нові тенденції розвитку української православної проповіді. По-перше, з огляду на ерудованість сучасної людини у різних сферах священнослужитель має допомагати доповнювати знання, уточнювати їх, корегувати. Останньому сприяє видання богословських публікацій, що є доступними, зрозумілими для усіх прошарків населення. По-друге, сучасна проповідь не має бути догматичним вченням, а відображати можливість для викладення віровчення з вкрапленнями пояснення сучасних реалій, що турбують адепта, тобто осмислення проблем сучасності. По-третє, під час виголошення тексту проповіді не варто відкидати знання, здобуті людиною впродовж історії розвитку цивілізації, а використовувати їх у діалогічному співвідношенні з богослов'ям (наприклад, філософська антропология). Такий взаємозв'язок уможливіє більш широке розкриття істини та є підтвердженням появи у досліджуваному феномені вільнодумних ідей. По-четверте, священнослужитель у проповіді апелює до Біблії, Євангелії як першоджерел проповіді, а також до актуального на сучасному етапі сотеріологічного вчення: "... живемо ми в апокаліпсичні часи", "жертва Христова має для нас не тільки певне догматичне, сотеріологічне значення, але й глибоке духовне й моральне" [6]. По-п'яте, важливим залишається поширення соціального вчення та пояснення його, тому сьогоденні проповідники мають звертати увагу на суспільні проблеми та пояснювати альтернативи їхнього вирішення на ґрунті соціальної доктрини. В сучасній ситуації православна церква в Україні використовує різні способи для передання проповідницького слова не лише у церкві, але і його розповсюдження шляхом залучення світських засобів масової інформації, що посилює можливість висловлення представникам суспільства та збільшення аудиторії слухачів.

Модифікацію сучасної української православної проповіді варто розглядати на двох зрізах – функціональному та теоретичному. У контексті першого зрізу означену зміну пов'язують зі способами поширення проповідницького слова не лише як елемента храмового дійства, але й як складника позацерковної реальності. Останнє відбувається шляхом оперування різними засобами передання інформації, як-от: друкованими виданнями, ЗМІ, Інтернетом, теле- і радіопростором, а також у ході співпраці з громадськими організаціями. У площині теоретичного зрізу розкрито тематичну трансформацію проповіді, зокрема з'ясовано, що більш широкого відображення набувають актуальні для людини проблеми, зумовлені кризовими явищами у суспільства. Якщо представники УПЦ (МП) вважають пріоритетною проблему формування віри, то представники УПЦ (КП) та УАПЦ більше акцентують увагу на питанні ідентичності українського православ'я, проблемі становища церкви в державі та загалом основ існування суспільства.

Процеси глобалізації, а також поповнення віросповідного середовища України новими релігійними реаліями актуалізують питання використання проповідницького слова для поширення віровчення, а також протистояння тим процесам, які загрожують безпеці існування конфесійного християнського середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Колодний А. Нинішній стан Православ'я України як вияв його історії / А. Колодний // Релігійна свобода. – К., 2003. – С. 80–84.
2. Київський Патріархат – помісна Українська Православна Церква : історико-канонічна декларація Архієрейського Собору Української Православної Церкви Київського Патріархату від 19 квітня 2007 року. – К., 2007. – 168 с.
3. Шуба О. Релігія в етнонаціональному розвитку України. Політологічний аналіз / О. Шуба. – К. : Криниця, 1999. – 324 с.
4. Проповіді. Українська православна церква Київського патріархату [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cerkva.info/uk/propovidi.html>.
5. Новік В. Соціальна програма в російському православ'ї / В. Новік // Соціальна доктрина церкви. – Л., 1998. – С. 178–214.
6. Проповіді. Українська автокефальна православна церква [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uaoc.net/tag/sermon/>.
7. Проповіді. Українська православна церква [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://orthodox.org.ua/category/972/list>.
8. Зуев Ю. Религиозный плюрализм или уникальность истины? / Ю. Зуев // Религиоведение. – 2003. – № 2. – С. 15–20.
9. Кібукевич О. Соціальна доктрина Української Православної Церкви Київського Патріархату [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://theology.in.ua/ua/bp/bp_history/ukrainian_history/44362.
10. Біблія / [пер. П. Куліш, І. Пулюй, І. Нечуй-Левицький]. – К. : ВД "Простір", 2007. – 1088 с.
11. Вац Г. Православ'я у національному відродженні України [Електронний ресурс pdf] / Г. Вац, А. Смелянцев. – Режим доступу : <http://msu.kharkov.ua/files/vestnik/2007/sociologia-07-2.pdf>.
12. Заява Священного Синоду Української Православної Церкви Київського Патріархату з приводу останніх рішень РПЦ щодо церковної ситуації в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uockp.net/news_100728_4.html.
13. Власовський І. Церковна автокефалія – право кожного народу / І. Власовський // Укр. православ. слово, 1990. – Чис. 6. – С. 4–10.
14. Флоренский П. Имена : Сочинения / П. Флоренский. – М. : Эксмо, 2006. – 896 с.
15. Черній А. Онтологія духовності / А. Черній. – К., 1996. – 227 с.
16. Кастельс М. Информационная эпоха : экономика, общество и культура / М. Кастельс ; [под науч. ред. О. И. Шкаратана ; пер. с англ.]. – М. : ГУВШЭ, 2000. – 820 с.
17. Саган О. Православна ідеологія : нові аспекти XXI століття [Електронний ресурс] / О. Саган. – Режим доступу : http://gisu.org.ua/ua/index/monitoring/society_digest/39643/.
18. Статут про управління Української Православної Церкви Київського Патріархату [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cerkva-km.info/statyt-2/>.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Kolodnyi A. Nynishniy stan Pravoslav'ia Ukrainy yak vyiv yogo istorii [The Orthodoxy Current Condition as the Aspect of its History] / A. Kolodnyi // *Religiina svoboda* [The Religious Freedom]. – K., 2003. – S. 80–84.
2. Kyivs'kyi Patriarkh – pomisna Ukrain'ska Pravoslavna Tserkva : istoriko-kanonichna deklaratsiia Arkhiereis'kogo Soboru Ukrain'skoi Pravoslavnoi Tserkvy Kyivs'kogo Patriarkhatu vid 19 kvitnia 2007 roku [The Kyiv Patriarch – the Local Ukrainian Orthodox Church : the Historical Canonical Declaration of the Bishops' Council of the Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchy from the 19 April 2007]. – K., 2007. – 168 s.
3. Shuba O. Religiia v etnonatsional'nomu rozvytku Ukrainy. Politologichnyi analiz [Religion in the Ethnical National Ukrainian Development. The Political Analysis] / O. Shuba. – K. : Krynytsia, 1999. – 324 s.
4. Propovidi. Ukrain'ska pravoslavna tserkva Kyivs'kogo Patriarkhatu [Sermons. The Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchy] [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.cerkva.info/uk/propovidi.html>.
5. Novik V. Sotsial'na programa v rosiiskomu pravoslav'yi [The Social Programme in the Russian Orthodoxy] / V. Novik // *Sotsial'na doktryna tserkvy* [The Church Social Doctrine]. – L., 1998. – S. 178–214.
6. Propovidi. Ukrain'ska avtokefal'na pravoslavna tserkva [The Ukrainian Autocephalous Orthodox Church] [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://uaoc.net/tag/sermon/>.
7. Propovidi. Ukrain'ska pravoslavna tserkva [Sermons. The Ukrainian Orthodox Church] [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://orthodox.org.ua/category/972/list>.
8. Zuyev Yu. Religiozniy pluralizm ili unikal'nost istin? [The Religious Pluralism or the Uniqueness of Truth] / Yu. Zuyev // *Religiovedenie* [The Religious Studies]. – 2003. – № 2. – S. 15–20.
9. Kibukevich O. Sotsial'na doktryna Ukrain'skoi Pravoslavnoi Tserkvy Kyivs'kogo Patriarkhatu [The Social Doctrine of the Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchy] [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://theology.in.ua/ua/bp/bp_history/ukrainian_history/44362.
10. Bibliia [The Bible] / [per. P. Kulish, I. Puliui, I. Nechuy-Levytskyi]. – K. : VD "Prostir", 2007. – 1088 s.
11. Vats G. Pravoslav'ia u natsional'nomu vidrodzhenni Ukrainu [Orthodoxy in the National Ukraine Revival] [Elektronnyi resurs pdf] / G. Vats, A. Smeliantsev. – Rezhym dostupu : <http://msu.kharkov.ua/files/vestnik/2007/sociologia-07-2.pdf>.

12. Zaiava Sviashchennogo Synodu Ukrains'koi Pravoslavnoi Tserkvy Kyivskogo Patriarkhatu z pryvodu octannikh rishen' RPTS shchodo tserkovnoi sytuatsii v Ukrainu [The Declaration of the Holy Synod of the Ukrainian Orthodox Church on the Latest Decisions of the ROC on the Church Situation in Ukraine] [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://www.uockp.net/news_100728_4.html.
13. Vlasovs'kyi I. Tserkovna avtokefaliia – pravo kozhnogo narodu [The Church Autocephaly] / I. Vlasovs'kyi // Ukr. pravoslav. slovo [The Ukrainian Orthodox Word], 1990. – Chys. 6. – S. 4–10.
14. Florenskiy P. Imena : Sochineniia [Names : Compositions] / P. Florenskiy. – M. : Eksmo, 2006. – 896 s.
15. Cherniy A. Ontologiiia dukhovnosti [Spiritual Anthology] / A. Cherniy. – K., 1996. – 227 s.
16. Kastel's M. Informatsyonnaia epokha: ekonomika, obshchestvo i kul'tura [The Informational Epoch : Economics, Society and Culture] / M. Kastel's ; [pod nauch. red. O. I. Shkaratana ; per. s angl.]. – M. : GUVSHE, 2000. – 820 s.
17. Sagan O. Pravoslavna ideologiiia : novi aspekty XXI stolittia [The Orthodox Ideology : New Aspects of the XXI Century] [Elektronnyi resurs] / O. Sagan. – Rezhym dostupu : http://risu.org.ua/ua/index/monitoring/society_digest/39643/.
18. Statut pro upravlinnia Ukrains'koi Pravoslavnoi Tserkvy Kyivskogo Patriarkhatu [The Statute on the Management of the Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchy] [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://cerkva-km.info/statyt-2/>.

Матеріал надійшов до редакції 22.03. 2012 р.

Мельничук Ю. И. Тенденции и перспективы развития проповеди в Украинском православии.

Модификация современной православной проповеди в Украине проанализирована на теоретическом (проявляется в контекстной вариативности) и функциональном (касается способов распространения) уровнях. Учитывая то, что современный человек стремится не только к восприятию информации, но и ее осознанию, определяется необходимость использования не только гомилетических традиций богословия, но и философских, религиозных и других учений, что способствует объяснению догматов православия в русле современных тенденций развития общества.

Melnychuk Yu. I. Trends and Prospects of Sermons in the Ukrainian Orthodoxy.

The modification of the modern Orthodox sermons in Ukraine is analyzed on the theoretical (appears in the content variability) and functional (deals with the ways of expansion) levels. Concerning the fact that the modern man is not only eager to perceive the information, but realize it, the necessity of using not only the homiletic traditional theology, but also philosophical, religious and other studies that encourage the explanation of Orthodoxy tenets in the line with the current trends in the society is determined.